

KULTURKRÓNKA

HITLER VAGY GOETHE?

Nemrég a *Přítomnost* című cseh folyóiratban egy prágai német főiskolás levelét közölte le a szerkesztőség, amelyben a levélíró azt ajánlja a cseheknek, hogy hagyjanak fel a masaryki humanista hagyományokkal s az idők szellemében tájékozódjanak a német nemzetiszocializmus tanításai felé. A németiség — írja a főiskolás — valamikor Goethe, a költők és gondolkodók nemzete volt; ma ellenben Hitler korszakát éljük, amidőn a humanista elveket, az irodalom és művészet legmagasabbnak vallott értékeit a katonai erények ápolása, a technika és a gazdaság érdekei váltják le. Legyenek tehát a csehek is korszerűek, fejezi be levelét a diák, s Masaryk helyett válasszák Hitlert eszményüiknek, miként ők, a németek is, Goethén tulfejlődve, a hitleri korszak új légkörében élnek.

Ez a levél, amelyet a szerkesztőség megválaszolt, kifejtve, hogy kis nemzet, miként a cseh is, nem engedheti meg magának a parancsuralom fényüzését, mivel éltető eleme, önön létérdeke a politikai humanizmus rendszerét kívánja, s tul e szemponton, a csehek számára a masaryki tanítás a mai, a korszerű: — ez a levél valóban tüneti jelentőségű. Tényleg: a cseh népnek Masaryk volt legnagyobb nevelője s működése összeesik a cseh állam megalakulásával. Ma, amidőn Csehország csupán „történelmi reminiscencia“ ahogy a németek irták, önkéntelenül is Masaryk észrevétele ötlük fel bennünk, melyet Csapekkel folytatott beszélgetéseiben tett, hogy t. i. *harminc* évet éljen meg békében a köztársaság, s akkor jövője biztosított... A történelem — die Weltgeschichte ist das Weltgericht — mindössze husz évet engedélyezett a csehek nemzeti önállóságának. Fui-mus Trojae... S amit a német főiskolás a cseh folyóirat hasábjain ajánlott a cseheknek, azt ma a német hódító nem csupán ajánlja, hanem biztosítja is számukra — bizonyos foku kulturális önkormányzatot a nemzetiszocializmus világ szemléletének megfelelően. Hitler így megszabadítja a cseheket az esetleges dilemmától, hogy Goethe vagy Hitler.

Goethe halála után 100 évvel később következett el Hitler korszaka. Az ember fejlődése fokán eljut oda, hogy többé nem különböztet saját és a többi nemzetek között; s azok örömét és baját egyformán a magáénak vallja. Körülbelül ilyesmit mondott Goethe az Eckermannnal folytatott beszélgetéseiben, ahogy Masaryk is a nemzetköziség humanizmusát, az egyetemesség gondolatát hangoztatja a Csapek által megörökített beszélgetésekben. Lelki szemeink előtt van egy korhú rézmetszet, mely a weimari kört ábrázolja a nagyhercegnő hajlékában, Goethe, Schiller, Herder, stb. beszélgetésbe elmerülve ülnek az asztal körül, kéziratok kezükben, tekintetükben a gondolat megszállottjainak fényével. Ma, Weimar szelleme valóban nem stilusos többé az új Nagynémetországban. Kevésse! azután, hogy a német csapatok bevonultak Prágába, megtiltották Schiller Don Carlosának játszását. Pedig Schiller mondotta volt egykor „am deutschem Wesen wird die Welt genesen“. De hogy mi is tulajdonképpen a „német lényeg“, azt maguk a németek sem döntötték el, pedig ideológusaik köteteket irtak e témáról. Mindenesetre Schiller színművének betiltása arra vall, hogy a hitleri korszak másként képzei el a világ gyógyulását a német lényegiségen keresztül, mint pl. maga az idézett Schiller. Goethe

Westöslicher Divanja, Schiller Don Carlosa, Herder „Briefe über die Humanität“ és Fichte „Reden an die deutsche Nation“ c. művei, úgy látszik, éppoly történelmi, vagy inkább irodalmi „reminiszcencia“, akárcsak az annak aposztrofált cseh nemzeti lét. Reminiszcencia, amely kínos és zavartkeltő, amelyre nem kegyeletes gonddal és gyöngédséggel, hanem ideges ingerültséggel, bosszúsággal tekint vissza az ember. A második weimari korszak — nem a Goethe-Schiller ideji irodalmi — hanem a politikai Weimar, 1919-1932 között, úgy látszik, hiába kísérlete meg a weimari humanista-pacifista gondolat meggyökereztetését. Hugo Preusz, a weimari alkotmány megalkotója ir arzól könyvében (Das deutsche Volk und die Politik), hogy a németek politikai másfélesége, kivülállása a nyugateurópai demokráciák, az angolszász világ körén, amely szerinte a német nép apolitikus, szociológiailag meghatározott természetében gyökerezik, alapvető oka a germán világ és a többi Európa szembenállásának. Preusz, a német nép politikai neveléséről ir, amelyet be kell kapcsolni az angolszász demokráciák politikai áramkörébe, hogy megtalálja végleges helyét és összeműködő életformáját azokkal. Ugy látszik, ez a vállalkozás nem sikerült. S hogy a német nép bizonyos rétegei fogékonyan reagáltak a nemzetiszocializmus tanításaira, abban tul a németiség sajátos gazdaságtársadalmi és tömeglélektani helyzetén, amelyet a békeszerződés és a szerkezeti válság felidéztek, vitathatatlan része volt éppen annak az „apolitikus“ német jellegnek, amelyről a weimari alkotmány szerzője ir.

Az első weimari korszak — a Goethe, Schiller, Herder triász — emberi egyetemességet teremtően ábrázoló irodalmi-művészeti periódusa időben összeesik Németország politikai alázuhanásának és ziláltságának idejével, miként a második weimari periódus, a politikai demokrata-pacifista, időben követte a vilmosi Németország katonai-hódító terveinek összeomlását. A humanista gondolat, akár irodalmi-művészi formákban, akár politikai intézményes kifejezésében akkor jelentkezett, amidőn a németiség hatalompolitikailag a mélybe zuhant. Meg kell állapítanunk, hogy sem az első, sem a második weimari periódus nem volt tartós hatása a németiség szellemtörténeti és politikai fejlődéstörténetében. És ma, Németország kétségtelen politikai felemelkedése, hatalmi állása, mint kontrasztűnemeny, az irodalmi és politikai humanizmust egyaránt leértékelő és azt elvető magatartást mutatja. A Mein Kampf szerzője a humanizmust a korlátoltság, az érzelgősség és őszintétlenség keverékének tartja, s ezzel értéktétet is mond felette. A németiség mai ideológusai, élükön E. Junggerrel és H. Johsttal az új embertípus, a harcos, kérlelhetetlen katona, az önmagáért való, a vérengző emberlét ujszerű szenzációját hirdetik és gasztalják. Ennek az új emberlétfornának valójában már Spengler volt a kulturtörténeti előfutárja. Már főművében „Der Untergang des Abendlandes“ majd későbbi irásában „Preussentum und Socialismus“ s még erőteljesebben a „Der Mensch und die Technik“ lapjain felvetiti az új spártai embertípus körvonalait, s megjósolja az antihumanista Caesarizmus korszakát. Valóban, a prágai német főiskolásnak igaza van — Goethe élet- és emberszemlélete ma nem korszerű Németországban. A németiség — legalább is kifelé, hatalompolitikai megnyilvánulásaiiban — az anti-goethei, antiweimari, a hitleri korszak jegyében él. A szociológus, a lélekbuvár, a pedagógus, mindegyik a maga módján igyekszik kielégítő felvilágosítást kapni a németiség életében végbemenő változásokról. A prob-

léma összetett, a feleletek sokfélék lehetnek. Egy mindenesetre nyilvánvaló: az, amit eszmei felülépitménynek neveznek, hű tükrözője a gazdaság-társadalmi adottságoknak. Az új német imperializmus törölte szótárából a humanizmus fogalmát és szavát s ebben csak következetes volt. Németország legújabbkori politikai történelme nem a humanizmus jegyében valósul meg, s programmatikus antihumanizmusa csupán egyenértékű kifejezője mai hatalompolitikai rendjének és célkitűzéseinek, miként az első, vagy a második weimari korszak is megfelelően ábrázolta az akkori politikai-társadalmi állapot eszmei kifejezéseit.

Thomas Mann írja, hogy az emberi humánumon kívül egy másik vele egyivású, halhatatlan principium is lakozik az egyéni lélekben: az ösztönök, az állati világa. A modern lélektani kutatás eljutott arra a megismerésre, hogy miként a „civilizált“ egyén életében is előfordul visszafejlődés, „regresszió“ már túlhaladott fejlődési fokokra, úgy a közületek életében is észlelhető a regresszió tüneténye. Tömeglélektanilag ez a regresszió nem egyéb, mint a regredáló tömegegyedek kollektív megjelenési formája. Egy társadalmi rendszer, amely nyíltan és bevallottan az ösztönfelszabadításra alapoz, s az ösztönök felkelését, az ösztönlázadást hirdeti, mindaddig eredményes lesz, amíg a társadalmi lét nem az ösztönök kulturális átszellemítésével, hanem az elfojtás primitív eszközeivel nevegi egyedeit. És ez a körülmény rendkívül megkönnyíti az antihumanumra alapozott társadalmi mozgalmak munkáját, „Nem adhatok mást, mint a mi a lényegem“ — ez a költői szólam az imperializmus lélektanára is érvényes. Hódításhoz, háborúhoz nem csak fegyver kell, hanem harcias, háborús mentálitás is. A reális hatalompolitikai törekvéseknek megfelelő lelkialakítást kialakítása nem kevésbé fontos, mint akár maga a katonai felkészültség. Nem véletlen, hogy a mai németiség, vagy azok vezetőinek Hitler, s nem Goethe az eszménye. Igaz, van egy másik Németország is, amelyet másokkal együtt, ma a legméltóbban Th. Mann képvisel, aki a nemzetiszocialista totalitással szemben a humánium elévülhetetlen és lebírháthatatlan totalitását hirdeti. (N. B.)

MAI KULTURKRÓNIKA

I.

Zord időkben érzékenyebbek vagyunk. Holott edzettebbnek kellene lennünk. Az utolsó év sok mindent lenyuzott hét vékony bőrünkéből. Az utókornak meg kell tudnia, hogy a szabadság megtartása sokkal, de sokkal nagyobb erőpróba, mint annak kivívása. A szabadság jöhet égből és földből egyaránt. Nagy roppanások, belső és külső kataklizmák, éhség, lerongyolódás vagy a légkör telítődöttsége könnyen robbanhat a szabadság születte felé. Ezerkilencszáztizennyolc végén a gazdaság és a lélek egyként kettérepedt. Nagyobbik fele a léleké maradt s megindulhatott mindenfelé a világba, hogy magának tartós szabadságot keressen. Az indulás jó volt, a beérkezés siralmas. Európa gyarmatbirodalmakban gondolkodott. A kicsinyek és nagyok egyaránt azt féltették, ami a másé s a magukét elherdálták, sárba tiportatták. A megmaradt gazdagok még gazdagabbak lettek, a szegénység csoszogott és nem tudott roppant testével mit kezdeni. A vérengző husevők, most szívosán elharapdálták a szegénység növényevőit. A szabadság gyenge pipehurját éppen tehetetlen irombasá-